

ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ

XIX - початку ХХ ст.
у спогадах
його професорів
та вихованців

ТОМ II

ББК 74.58я43ХНУ
УДК 378.4(477.54) (082)ХНУ
Х 21

ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ
XX СТОЛІТТЯ У СПОГАДАХ ЙОГО ПРОФЕСОРІВ ТА ВИХОВАНЦІВ

Х21 Харківський університет XIX – початку XX століття у спогадах його професорів та вихованців: У 2 тт. Т. 2 / Уклад.: Б. П. Зайцев, В. Ю. Іващенко, В. І. Кадєєв, С. М. Куделко, Б. К. Мигаль, С. І. Посохов; Наук. ред: С. І. Посохов. – Х.: «Видавництво Сага», 2010. – 550 с.

ISBN 978-617-575-000-1.

Книга містить спогади про Харківський університет XIX – початку ХХ ст. його професорів та вихованців – учених, педагогів, літераторів, журналістів, лікарів, державних діячів, і знайомить із навчальним процесом та адміністративним устроєм університету, традиціями та побутом університетської корпорації. Другий том висвітлює університетське життя 1860-х рр. – 1917 р.

Розрахована на істориків, краєзнавців, викладачів і студентів вузів, а також усіх, хто цікавиться історією вищої освіти.

ББК 74.58я43ХНУ

Музей історії
ХІХ
ім. В.Н. Каразіна

ISBN 978-617-575-000-1

© Харківський національний
університет імені
В. Н. Каразіна, 2010
© Видавництво «Сага», макет,
оформлення, 2010

ВІД УКЛАДАЧІВ

До збірника увійшли спогади про Харківський університет XIX – початку ХХ століття його вихованців і викладачів, опубліковані свого часу в окремих виданнях, науковій періодиці, місцевих часописах, а також рукописи, знайдені у відділі колекцій рідкісних видань та рукописів Центральної наукової бібліотеки та музею історії університету Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Були включені до збірника і уривки з кількох спогадів про перше 30-річчя Харківського університету, що були наведені Д. І. Багалієм у праці «Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам)». Усього було виявлено понад 90 спогадів про Харківський університет. Ці спогади, навіть вже опубліковані, мало доступні сучасному читачеві, але являють значний інтерес для історії одного з найстаріших університетів Східної Європи, який у листопаді 2004 року відзначив своє 200-річчя.

Спогади написані російською мовою, за винятком спогадів Є. Х. Чикаленка, М. П. Савінова, К. М. Галкіна, та рукописних спогадів Б. М. Мартоса.

Не вміщені до збірника спогади академіка Д. І. Багалія, які з докладним коментарем були видані в праці: Багалій Д. І. Вибрані твори. Т. 1. – Харків, 1999, а також спогади німецького професора К.-Д. Роммеля, що побачили світ у новому перекладі у 2001 р. Не увійшли до збірника і кілька коротких та малоінформативних з точки зору історії Харківського університету мемуарів.

Деякі з авторів спогадів про Харківський університет стали видатними вченими, професорами університетів, літераторами, юристами, журналістами, лікарями або державними службовцями. Більшість спогадів написана в похилому віці й тому в них відчувається ностальгія за минулим, за улюбленими викладачами та Харківським університетом. Але зустрічаються й такі, де кинуто критичний погляд на університет, його викладачів та атмосферу, яка панувала в його стінах.

Серед спогадів професорів, асистентів, студентів, що відносяться до початку ХХ ст., є цікаві відомості про революційні події жовтня 1905 року, коли на прилеглих до університету вулицях були споруджені барикади. Вони дають читачеві можливість скласти уявлення про те, що діялось з обох боків цих барикад, як вдалося запобігти штурму університету військом і масового кровопролиття.

Щодо текстів ряду спогадів, то вони частково скорочені, упорядковані і збережені лише ті їх фрагменти, які безпосередньо стосуються історії Харківського університету. Скорочення тексту позначено квадратними дужками. При публікації спогадів було збережено мову оригіналу, водночас текст наближено до сучасних норм правопису. Помилки, що не мали смислового значення, виправлено. Усі текстові скорочення розкрито у квадратних дужках, назви періодичних видань уніфіковано. У більшості випадків збережено авторські примітки та примітки попередніх публікаторів. Курсивом позначені виділені автором слова.

Переважна більшість спогадів належить відомим особам, але є й такі, де зазначені лише ініціали, тому виявити прізвища авторів не вдалося, хоча зміст цих спогадів заслуговує на увагу.

Під час підготовки збірника багато уваги було приділено складанню іменного покажчика, до якого внесені відомості про осіб, згаданих у спогадах. На жаль, про деяких осіб зібрати відомості не вдалося.

Збір спогадів, ілюстрацій, коментар і складання покажчика прізвищ здійснював науковий колектив у складі: Б. П. Зайцева, В. Ю. Іванченко, В. І. Кадєєва, С. М. Куделка, Б. К. Мигаля та С. І. Посохова.

Вважаємо своїм приємним обов'язком подякувати С. В. Д'ячкова та Ю. Г. Шевченка за допомогу при роботі над коментарем та при складанні іменного покажчика.

Професор *B. I. Кадєєв*.

ЗМІСТ

<i>Л. Л. Гиршман</i> ВЛИЯНИЕ Д. И. КАЧЕНОВСКОГО НА СОВРЕМЕННИКОВ	3
<i>А. П. Шимков</i> ВОСПОМИНАНИЯ О Д. И. КАЧЕНОВСКОМ	7
<i>А. Н. Бекетов</i> НИКОЛАЙ СТЕПАНОВИЧ ТУРЧАНИНОВ: (ОТРЫВОК ИЗ ХАРЬКОВСКИХ ВОСПОМИНАНИЙ)	18
<i>А. Г. Воронов</i> ВОСПОМИНАНИЯ БЫВШЕГО СТУДЕНТА ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА [18]60-Х ГОДОВ.	25
<i>М. М. Ковалевский</i> МОЯ ЖИЗНЬ. ГЛАВА III. УНИВЕРСИТЕТ	47
<i>О. В. Аптекман</i> ЗАПИСКИ СЕМИДЕСЯТНИКА. СТУДЕНЧЕСКИЕ ГОДЫ	72
<i>Н. Ф. Сумцов</i> МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ИСТОРИИ ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА	84
<i>Н. Ф. Сумцов</i> ПРОФЕССОР АЛЕКСАНДР ИВАНОВИЧ КИРПИЧНИКОВ: (К ЕГО ХАРАКТЕРИСТИКЕ ПО ДАННЫМ «ОЧЕРКОВ» И ПО ЛИЧНЫМ ВОСПОМИНАНИЯМ)	104
<i>В. П. Крылов</i> ИЗ АВТОБІОГРАФІИ	113
<i>В. П. Бузескул</i> ОБРАЗЫ ПРОШЛОГО: (ИЗ МОИХ ВОСПОМИНАНИЙ)	116
<i>В. П. Бузескул</i> ИЗ ИСТОРИИ ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА ВТОРОЙ ПОЛОВИНЫ 70-Х ГОДОВ ПРОШЛОГО ВЕКА: (ЛИЧНЫЕ ВОСПОМИНАНИЯ)	130

<i>Ф. Г. Кашменский</i> ВОСПОМИНАНИЯ О ПРОФ[ЕССОР] ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА А. А. ПОТЕБНЕ.....	149
<i>Ф. Г. Кашменский</i> ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ О ПРОФЕССОРАХ ИСТОРИКО-ФИЛОЛОГИЧЕСКОГО ФАКУЛЬТЕТА ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА С 1876 ПО 1880 г.	162
<i>А. Ф. Селиванов</i> ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ О ХАРЬКОВСКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ ЗА ВРЕМЯ С 1881 г. (АВГУСТ) ПО ИЮНЬ 1885 г. ПОСТОРОННЕГО СЛУШАТЕЛЯ	170
<i>Є. Х. Чикаленко</i> СПОГАДИ.....	178
<i>А. Е.</i> ИЗ СТУДЕНЧЕСКИХ ВОСПОМИНАНИЙ.....	192
<i>А. Е.</i> ЛЕКЦИИ В. Г. ИМШЕНЕЦЬКОГО: (ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ СЛУШАТЕЛЯ).....	195
<i>В. А. Стеклов</i> ВОСПОМИНАНИЯ.....	199
<i>М. П. Савінов</i> ЗЕРНЯТКА СПОГАДІВ ПРО О. О. ПОТЕБНЮ	226
<i>А. С. Вязигин</i> ВОСПОМИНАНИЯ О В. К. НАДЛЕРЕ (1886–1890).....	244
<i>А. Г. Горнфельд</i> ЛЕКЦИИ А. А. ПОТЕБНИ: (ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ СЛУШАТЕЛЯ)	248
<i>А. Г. Горнфельд</i> К. К. ГАТТЕНБЕРГЕР: (ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ БЫВШЕГО СЛУШАТЕЛЯ)	255
<i>М. М. Алексеенко</i> ВОСПОМИНАНИЯ О ПРОФЕССОРЕ ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА К. К. ГАТТЕНБЕРГЕРЕ	261
<i>Р. И. Каширенинов</i> ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ ОБ А. А. ПОТЕБНЕ ОДНОГО ИЗ ПОСЛЕДНИХ ЕГО СЛУШАТЕЛЕЙ	270

<i>Д. Н. Овсянко-Куликовский</i>	
ВОСПОМИНАНИЯ. АЛЕКСАНДР АФАНАСЬЕВИЧ ПОТЕБНЯ ..	273
<i>Г. А. Бердичевский</i>	
ФРАГМЕНТЫ ИЗ ПРОШЛОГО ХАРЬКОВСКОЙ МЕДИЦИНСКОЙ ШКОЛЫ.....	293
<i>Д. М. Натансон</i>	
Л. Л. ГИРШМАН. ИЗ ЛИЧНЫХ ВОСПОМИНАНИЙ.....	300
<i>Б. М. Мартос</i>	
ЛІТА МОЛОДІЇ. ХАРАКТЕРИСТИКА УКРАЇНСЬКОЇ СТУДЕНТСЬКОЇ ГРОМАДИ В ХАРКОВІ	304
<i>Г. А. Леммлейн</i>	
ВОСПОМИНАНИЯ О КАФЕДРЕ ФИЗИКИ ХАРЬКОВСКОГО УНИВЕРСИТЕТА И О МОЕЙ РАБОТЕ НА НЕЙ С 1902 ПО 1906 ГГ.	317
<i>Н. А. Гредескул</i>	
РЕВОЛЮЦІОННИЙ ЗАХВАТ УНИВЕРСИТЕТА В ХАРЬКОВЕ	324
<i>В. П. Бузескул</i>	
ДНИ БАРИКАД В ХАРЬКОВЕ В ОКТЯБРЕ 1905 г.: (ЛИЧНЫЕ ВОСПОМИНАНИЯ).....	334
<i>К. М. Галкін</i>	
БАРИКАДИ.....	349
<i>К. М. Галкин</i>	
ХАРЬКОВСКАЯ СТУДЕНЧЕСКАЯ БОЕВАЯ ДРУЖИНА И ЕЕ СТОЛОВАЯ. (ИЗ ВОСПОМИНАНИЙ О 1905-[190]6 ГОДАХ)	383
<i>Н. Н. Попов</i>	
ВОСПОМИНАНИЯ О ПОДПОЛЬНОЙ РАБОТЕ В ХАРЬКОВЕ В 1907–1909 ГОДАХ.....	399
<i>В. А. Водяницкий</i>	
ЗАПИСКИ НАТУРАЛИСТА 1900–1904 гг.....	413
КОМЕНТАРІ.....	429
ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК.....	471
ПРИЙНЯТИ СКОРОЧЕННЯ	529

Науково-популярне видання

ХАРКІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ XIX – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ У СПОГАДАХ ЙОГО ПРОФЕСОРІВ І ВИХОВАНЦІВ

TOM 2

УКЛАДАЧІ

ЗАЙЦЕВ Борис Петрович

ІВАЩЕНКО Вікторія Юріївна

КАДЕЄВ Володимир Іванович

КУДЕЛКО Сергій Михайлович

МИГАЛЬ Борис Кирилович

ПОСОХОВ СЕРГІЙ ІВАНОВИЧ